

יחידה יח: התנחלות בני גד וראובן וחצי המנשה (לב,א-מב)

סקירה כללית ומבנה

ביחידה זו מסופר על התנחלות בני גד וראובן וחצי המנשה בעבר הירדן המזרחי. הנחת יסוד בפרשנותה היא כמדומה שעם כיבוש החבל מידי סיחון ועוג, ואחר כך, עם ההצלחה בקרב נגד המדיינים הנוודים מן המזרח, נוצרו באזור תנאים נוחים להתנחלות. הכתוב רמז לקיומם של תהליכים אלו כבר קודם בדברו על ישיבה בערי סיחון (יחידה יב), אלא ששם יוחסה ישיבה זו לישראל בכללותה, וכאן היא הועדפה על ידי גד וראובן. מבחינת המבנה הכללי של הספר, הנאמר ביחידה זו מעמיד אתגר מיוחד במינו למשה, שכן מימי האבות ומתחילת יציאת מצרים, ברור שהארץ שנועדה לירושה היא ארץ כנען, והנה כאן מדובר על הענקת שטח תוך חריגה מגבולותיה. גם המבנה הלאומי-שבטי המסודר והמאורגן שאוים עד כה רק על ידי מתלוננים וחוטאים למיניהם, מחשב כאן להתערער על-ידי שבטים שלמים המעלים בקשה החורגת מההבטחה האלוהית המקובלת. וכבר בשלב זה יודגש, בניסוחה, זוהי בקשה, ולא דרישה שיש בה התייחסות אוהדת לזיכרונות מצרים, כמו בתלונות. אין ספק אפוא שנוצרת כאן תחושה של פיצול ופילוג, המתחזק דווקא בגין האופי הלא-בוטה והלגיטימי לכאורה של בקשת ההתנחלות מעבר לגבולות המוכרים.

השאלה הנוכחת ברקע היא מה מעמדו של עבר הירדן. ברור כי אין זה חלק מארץ כנען (שגבולותיה עדיין לא הותוו!), אך מצבו מיוחד, שכן הוא מהווה מעין חבל ספר לארץ הנושבת של כנען, ומבחינת הגבולות הטבעיים עשוי להיכלל בה.¹ כן עולה השאלה של יחסי נוודים ומתיישבי קבע בעם ישראל, שכן ההנמקה להיאחזות בעבר הירדן המזרחי קשורה בריבוי הצאן והמקנה אצל השבטים העומדים להתנחל שם. מבנה היחידה כולל את הקטעים הבאים: 1. אקספוזיציה המתייחסת לרקע לבקשת בני גד וראובן. 2. הבקשה המוגשת למשה ולאלעזר. 3. תגובת משה - החשש מפני הנאת העם מלהיכנס לארץ. 4. הצעת בני גד וראובן. 5. התנאי שהעמיד משה - השתתפותם במאבק לכיבוש הארץ. 6. תגובת בני גד וראובן - הסכמתם לתנאי. 7. הציווי על התנאי בפני ישראל. 9. מתן ארצות סיחון ועוג לגד וראובן וחצי המנשה. 10. מתן הגלעד למכיר ומסעות המלחמה של יאיר בן מנשה ונובח.

1 על גבולות ארץ כנען ראו להלן יחידה יט, אך כבר בשלב זה נציין כי היסטורית, המושג 'ארץ כנען' מבוסס היטב ומוכר בעולם הקדום. לארץ הזו העניקו המצרים בני התקופה שם, ובדברם עליה ברור שדיברו על ישות גיאוגרפית מוגדרת.

בעיקרו זהו מבנה פשוט וברור, שענייניו משתלשלים זה מזה. אם כי שאלת החלק האחרון וזיקתו להתרחשויות טעונה בירור. הסגנון כפי שמתחייב מגישת הספר (מבוא - הערות מקדימות), הוא פרטני, עשיר בחזרות, ויש בו ירידה לפרטים.

הרקע לבקשה

השתלשלות העניינים פותחת בפסוק רקע המציין עובדות: "ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד..." (לב,א). אין הכתוב מבאר מניין בא להם אותו מקנה, ואיך נוצר המצב שהשבטים, לכאורה, אינם שווים ברכושם. וזאת לדעת, עצם היות מקנה לבני ישראל איננו מפליא ונרמז בהזדמנויות שונות בספרי שמות ובמדבר,² אך בספרנו, שעד כה לא הבלית במיוחד שבטים (על הבלטה מסוימת של ראובן להלן), התחושה הייתה של שוויוניות ברכוש. למותר לציין כי הבלטת המן בתחילת סיפור היתלונות (יחידה ו), משמעותה המתחייבת היא הבלטת השוויון הפנימי; כולם נזיונים מן המן, ועל פי אותם כללים (שנוסחו בספר שמות).

לאור זאת, מעניין לבחון את זיקת הפרשה הנידונה כאן לקודמתה - מלחמת מדין (יחידה יז). במהלך הפרשה ההיא מדובר על ביזת מדין:

"ויהי המלקוח יתר הכֹּז אשר בזזו עם הצבא צאן שש מאות אלף ושבעים אלף וחמשת אלפים. ובקר שנים ושבעים אלף. וחמרים אחד וששים אלף..." (לא,לב-לג),

ומסתבר כי המדיינים הנודדים החזיקו כמויות גדולות של בני צאן ובקר. סכום זה עבר ניכויים שונים כנאמר לעיל (יחידה יז), ואחר כך נבזז, אומנם לא נאמר כיצד בדיוק חולק, אך במבט אל אותה פרשה היה מקום לתחושה של שוויוניות, שכן הלוחמים שנמנו ב'אלף למטה' מציגים שוויוניות שבטית.

הנה כי כן, 'המקנה העצום' המוצג דווקא כאן קשור מן הסתם במלחמת מדיין, ואף שאיננו יודעים אל נכון כיצד קרה שהתרכז דווקא אצל שבטים מסוימים,³ ברור למדיי כי נבקע כאן משהו שאפיין את נוודי המדבר לאורך עשרות השנים של הנודים, ומתקבל משהו שונה מהדגם השוויוני של הצגת העם בחנייתו מול הקודש. סימנים למה שקורה כאן גילינו כמדומה כבר בשלבים הראשונים של השהות בעבר הירדן, אך כאן נבעה בקיע רב משמעות המכתיב פעולה הרת סכנות לאחדות האומה ביעדיה הבאים.

הפרט הבא בסדר הדברים הוא:

"...ויראו את ארץ יעזר ואת ארץ גלעד והנה המקום מקום מקנה" (לב,א).

2 בספרנו (ראו: יחידה ו) בולט במיוחד - 'הצאן ובקר ישחט להם' המניח שיש בקר.

3 דעת מקרא שער לנקודה זו קבע: "נראה ששני המטות האלה התמסרו במיוחד לגדול צאן ורכוש ממקנה אחיהם, שלא התמסרו כל כך לענף זה במשקיהם" (עמי שפ).

מדובר ככל הנראה בחבלים המרכזיים והצפוניים של עבר הירדן שנכבש שהיה עד זה לא מכבר ממלכת סיוח.⁴ התיאור הוא של ראייה המכוונת על ידי הצורך - ריבוי המקנה; זה מה שהביאם לבקש אחר ארץ מתאימה. ועדיין, בקיעים לאומיים אינם נוצרים רק בגין עודף מקנה, והתחושה הממשיכה לקנן היא שברקע חבויים גורמים נוספים.

מסתתרים כאן כמדומה שלושה גורמי פיצול מהעם. האחד, הדגשת 'ראובן וגדי' המלמדת על זיקה לדחיקתו של ראובן - בכור שבטי ישראל מבקש לפרוש. גורם זה מתחדד לאור העובדה שבהמשך יכוננו המבקשים נחלה 'בני גד וראובן', וזה קשור כנראה ליוזמה יתירה של גד דווקא, או לחוזהם ביחס לראובן. המצב שיווצר הוא שגד בכורה של זלפה, שפחת לאה, אם ראובן (בראשית ל, ו) והשלישי במחנהו (ב,יד), יוצג לפניו בצמד 'גד וראובן'. מכל מקום, כאן פתחו בראובן, ומתחת לפני השטח של הפרשה הסבוכה הזו עשויה להסתתר נחיתותו ההולכת ומתעצמת של ראובן, שביטויה הבולט בספרנו היה השתתפותו במרידת קורח. השני, הוא הגיאוגרפי; מדובר בחבלים שנמצאים מחוץ לתחום המסורתי של ארץ כנען, ואף שעשויים להיחשב כאזורי ספר שלה, ברור שלפי הגבולות המדויקים של ספרנו הם חורגים מארץ כנען.⁵ הנוכחות הלאומית המשמעותית בחבלים אלו מזה זמן, פועלת במיוחד על שני השבטים. והשלישי, לדעתנו נושא חשיבות מרובה, קשור לריכוז מקנה בידי השבטים המדוברים, מה שהופך חלק מוגדר - 'שבטים!' - מהעם למשמרי עולם הנוודות, בעוד שהמגמה הכללית הייתה להובילם לארץ הנושבת.⁶ כללו של דבר, ברקע הזה טמונים גורמי פיצול מרובים, ומעבר לבקשה הרשמית, שניסוחה כפי שנראה להלן היה מכובד ונאה, מוצפן מתח לא-פשוט, מה שעשוי היה להביא לתגובתו הקשה של משה.

הבקשה ממשה ואלעזר

בבקשה המובאת כאן מספר חלקים. בפתיחה נאמר:

"ויבאו בני גד ובני ראובן ויאמרו אל משה ואל אלעזר ואל נשיאי העדה לאמר" (לב,ב).

4 בראייה גיאוגרפית כוללת, יעזר ממוקמת בדרך לבשן (ראו: כא,לא). אשר לגלעד, חשוב לציין כי חלקו הצפוני המוגדר היטב בנוף נמתח מן היבוק ועד לירמוך. בהקשר זה ידוע המונח 'חצי הר הגלעדי' (דברים ג,יב).

5 לעיל הערה 1.

6 אומנם גם בארץ כנען - הארץ הנושבת עצמה, יש חלקים הראויים לנוודות ולגידול מופלג של צאן, ויעוין בהקשר זה גורלו של שבט שמעון (במיוחד: דברי הימים-א ד,מב, לעיל יחידה טו). אך שם, בראייה כוללת של ההתנחלות, ברור שמדובר בתופעה שולית למדי, והיא ראייה, הישענותו המלאה של שבט שמעון על יהודה. בעוד שבמקרה שלפנינו מדובר בשני שבטים שלמים המתרכזים בחבל ארץ נפרד ומבודד הקשור - אליבא דספר במדבר - כל כולו למרעה.

ניתן דעתנו, לא כל דו-שיח בספרנו פותח ב'ויבואו',⁷ כאן מכל מקום, לאחר שהמבקשים הוצגו בפסוק הקודם, אין בו צורך מיוחד. הוא יכול להיות מוסבר בצורך שלהם להגיע ממרחק, שכן מצאנו רמזים כי בני ישראל היושבים בערי האמורי כבר אינם מקיימים את 'שגרת' המחנה הרגיל (גם אם 'חזרו' למחנה בפרשה הקודמת - יחידה יז!), ובוודאי שהעוסקים במקנה צריכים להתרחק. הגורמים שאליהם כוונה ההודעה הם מכלול ההנהגה - משה, אלעזר והנשיאים. מכיוון שנאמר 'נשיאים' באופן כללי, יש לשער שזה כלל גם את אלו של שבטי גד וראובן. לעומת זאת, הפונים הם 'בני גד ובני ראובן'. מה זה אומר? אולי זה בא ללמד על 'פנייה מלמטה', הבאה מהשבטים עצמם, וזה מתקבל על הדעת; אולי נכנס כאן בעקיפין עוד גורם מנהיגותי שייצג את השבטים הללו זולתי נשיאיהם, שכן לא מתקבל על הדעת שכולם באו. אם כך הוא הרי שיש כאן התפררות מסוימת של הסדר המנהיגותי שמתקיים במדבר. הבקשה מנוסחת כך:

"עטרות ודיבן ויעזר ונמרה וחשבון ואֶלְעֵלָה ושכם ונבו ובען. הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל ארץ מקנה היא ולעבדיך מקנה" (לב,ג-ד).

ברור שהסדר כאן הוא הצגה מפורטת של הארץ - 'עטרות...הארץ אשר הכה ה'...', ואפיונה - 'ארץ מקנה', ורק אחר כך הצגת העובדה העומדת ביסוד הבקשה 'ולעבדיך מקנה'. ברור שניתן היה לנסח זאת אחרת, למשל, בניסוח המקדים את הבקשה והופך את 'הארץ' לפרט טכני בהגדרתה. אפשר שהסבר לכך נושא אופי פסיכולוגי - הצגה של השטח בצורה כה מפורטת יוצרת אריכות דברים המובילה לבקשה מנומסת (כביכול, במהלך הדברים השומע יכול לנחש בעצמו במה מדובר!), שאין בה בוטות ועזות מצה;⁸ ואפשר שהדברים משקפים את היסוסם שלהם לבקש בקשה כה נועזת שאינה עולה בקנה אחד עם המקובלות לאורך התקופה, החל מהתגלות ה' אל משה במעמד הסנה שם הוצגה הארץ לראשונה,⁹ ועד ליום הבקשה.

נקודה חשובה ביותר היא מה שראוי לכנות אפיונה הדתי של הארץ - 'הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל'. הקדמת 'הארץ' לבקשה נותנת הזדמנות להבליט עניין דתי; אין ספק שיש כאן ניסיון להעניק לגיטימציה דתית ולאומית לבקשה שבפועל עדיין לא הושמעה. הארץ ניתנה על ידי ה', ולדידם יש בכך סימן שרצונו שינחלה, כך על כל פנים ניתן לפרש זאת. ברי שהמודעות למצבי מלחמה שלא התקיימו (אדום, מואב) יכלה להזין השקפה שכזו. כביכול, כשאין חפצו של ה' במלחמה הוא מונע אותה ואת

7 בפרשת פסח שני יש "ויקרב" (ט,ו), וזה כרוך במשחק לשון עם: "למה נגרע לבלתי הקריב" (ט,ז). בפרשת קורח יש "ויקהלו" (טו,ב), וזה תואם את משחקי הלשון עם 'קהל' בפרשה. וכמוכן יש מקרים - במיוחד בתלונות - שבהם מתפתח דו-שיח ישיר בלי לציין את העובדה הטכנית לכאורה של ההתקרבות או הביאה, וזה עשוי לרמוז למהירות שבה הדברים מתנהלים, כביכול, אין צורך במהלך רגלי.

8 בדרך זו הלך ליכט, ג, עמ' 137.

9 אומנם לא נאמר שם במפורש ארץ כנען, אך נאמר: "...אל ארץ הכנעני והחתי והאמרי והפריז והיבסי אל ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג,יז). 'ארץ הכנעני...' פותח!

השלכותיה. גם נתינתה 'לפני כל יעדת ישראל' מציגה אותה כמעין רכוש לאומי שיכול להתחלק באופן פונקציונלי; במקרה הנידון, לפי מפתח של כמות הצאן.

בהמשך בא 'ויאמרו' נוסף:

"ויאמרו אם מצאנו חן בעיניך יתן את הארץ הזאת לעבדיך לאחזה אל תעברנו את הירדן" (לב,ה).

דומה כי באופן שבו מנוסחים סיפורי המקרא, הדיאלוגים המשובצים בהם תובעים דו-שיח רציף, וקיימת ציפייה לתגובה מילולית מיידיה. במקרה הנידון, אחרי 'ויאמרו' הראשון, צריכה לבוא תגובתו המילולית של משה. בידוע שעל רקע ציפייה זו, שברגיל מתממשת, בולטים החריגים. אנו נוטים להבין התעלמות זו מתגובת השותף לשיחה כשתיקה שחשוב לרמוז לנוכחותה. המקרא איננו נוהג לציין במפורש את השתיקה, ואין בדרך כלל תגובות של 'וישתקו' או 'זיסרב לענות'.¹⁰ אנו משערים אפוא שמתקיימת שהות של שתיקה בין שתי האמירות, שיש בה כדי לומר משהו על הדו-שיח הטעון, שאיננו מתיר ניסוח רציף וברור, וכל צד - במקרה זה גם משה מצטרף - משהה את הדברים למעין הפסקת שתיקה ומחשבה.

לענייננו חשוב להעלות כבר בשלב הזה את הטענה כי יש בסיפור זה צד דומה לבקשות בספר במדבר המובילות לשינויים בעמדות קודמות. כוח העם, ובמקרה זה הביטוי - 'בני גד ובני ראובן', משקף את המוצא 'מלמטה', מנצח את העמדות הקודמות (העמדה הקודמת עמומה - גבולות ארץ כנען לא הוצגו עדיין!), ומוביל לשינוי מהותי!

תגובת משה

תגובת משה היא ארוכה ונועזת. בפתיחה יוצאת לחללו של עולם שאלה מליצית: "האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה" (לב,ו). שאלה זו משווה לדיון אופי מעניין. מן הצד הסגנוני, שאלות רטוריות מהוות סוג חזק מאוד של הצהרה הכרוך בניסיון לשכנוע, מעין פנייה לשומעים - 'היעלה על הדעת כדבר הזה?'. מן הצד התוכני, מתוך עוצמתה של השאלה נחשף הצד הרעיוני שמסתתר מאחוריה. כביכול, ברור כי הרעיון המרכזי הוא התחמקות מנשיאה בנטל עם הכלל ופירוד העם. אם זה הטיעון החזק, הרי שטיעונים אחרים שעומדים בבסיס העניין, ראש וראשון שבהם שאלת מעמדה הדתי של עבר הירדן, אינם עולים כאן כלל לדיון! אם כן, משה מעמיד בדבריו את העיקר על נקודה המאפשרת להם להמשיך בדיון. רוצה לומר, לשאלות על מעמד עבר הירדן צפויה תשובה של 'כן או לא', ואילו לבעיית 'ואתם תשבו פה' ניתן לשער קיום של איזה פתרון מעשי, ולכן יש כאן מקום להמשך הדיון. אולם, עד שזה יעלה, הדברים יהיו ארוכים ומכאיבים. 'ולמה תניאון את לב בני ישראל מעבר אל הארץ אשר נתן להם ה'" (לב,ז), ממשיך משה ומפתח את הטיעון, בהעמידו תוצאה אפשרית מבקשתם

10 בספרנו יש זיהוי שפרשנוהו כהשתקה (יחידה ח). השתקה! ולא שתיקה!

- הרפיית לב העם מעבור. שוב, לא עצם הישיבה בעבר הירדן עומד כאן על הפרק, אלא החשש מה יעשה הדבר לאחדות הלאומית.

מכאן עובר משה להעלאת התקדים ההיסטוריים: "כה עשו אבותיכם בשלחי אתם מקדש ברנע לראות את הארץ" (לב,ח), וממשיך ומפרט את עיקרי סיפור המרגלים שהוביל לחרון אף ה' על ישראל. פעמיים מדגיש משה את חרון אף ה':

"ויניאו את לב בני ישראל לבלתי בא אל הארץ... ויחר אף ה' ביום ההוא וישבע לאמר... ויחר אף ה' וינעם במדבר ארבעים שנה עד תם כל הדור העשה רע בעיני ה'..." (לב,ט-יד).

והמדקדק יוכל למצוא כאן אף משחק מצלול 'תניאו' מול 'יניעם', העשוי להעיד ברמיזה דקה על מעין 'מידה כנגד מידה'. אכן, הדוגמה ההיסטורית חזקה ובעלת עוצמה, אך מעוררת מייד את השאלה המרכזית - כאן, כמו בכל שימוש חינוכי בהיסטוריה - האם ההשוואה מקיפה דיה, והאם משיגה את התוצאה הרצויה בעיני המשווה. הנקודה הבסיסית היא הדמיון בגיאוגרפיה. בשני המקרים עומד העם על ספה של הארץ מוכן לכניסה, ולפתע מתחולל אירוע מיוחד המוציא משגרת התוכנית. בשני המקרים נאמר במפורש, או פחות או יותר במפורש, שהעם או חלקו לא ייכנס. ובכל זאת, ההבדל עצום. הערעור במקרה זה איננו על עצם הכניסה, אלא מועלית סוגייה שבמהותה - כך על כל פנים נוסחה - הינה טכנית. שאלות טכניות ניתנות לפתרון, ואין ספק שמשה המתמקד בנקודה כה ספציפית, סולל בכך את הדרך לפתרון שהושמע לאחר מכן. עם זאת, חרף הצד הטכני המובלט כל כך בדברי משה, יש בו כמדומה זכר עמום להשקפה בדבר אחריות כלל לאומית הדדית, מעין ערבות קולקטיבית המחייבת את חלקי העם זה מול זה. ה' מעניש את הכלל בגלל חטאי היחידים: "כי תשובן מאחוריו ויסף עוד להניחו במדבר ושחתם לכל העם הזה" (לב,טו). פסוק זה המסיים את דברי משה משווה אופי קצת שונה לטיעון הטכני שבו פתח. ראשית, נציין שהוא מתגלגל מקודמו:

"והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים לקפות עוד על חרון אף ה' אל ישראל" (לב,יד).

ופסוק זה עצמו יוצר קשר עם דברי משה הקודמים, בהעמידו את בני גד ובני ראובן בהווה כמעין ממשיכים של הימרגלים. קישורו לפסוק המסיים מתחזק בכוח משחק הלשון 'לספות' - 'ויסף'. 'כי תשובו' - אתם, אתם השבים מאחורי ה', והתוצאה יוסף עוד להניחו את העם כולו; נמצא הכלל נפגע בעטיים של היחידים. ברור שהעיקרון הזה קיים בספר במדבר, ובצורה מוקצנת יותר בספר יהושע.¹¹ אך בספר במדבר מבצבץ גם הדגם השונה המביא את אחריותם של היחידים על עצמם, ומענישם על פרי מעשיהם. זה עולה בפרשת קברות התאוה (יחידה ו) וקורח (יחידה ז), ולמעשה

11 משקף זאת סיפור עכן בפרקים ז-ח ביהושע. אך הסיפור עצמו קשור ברוח גדולה יותר העולה לדעתנו מפרקי הספר כולם.

מובלע גם כאן בהדגשה: "בלתי כלב בן יפנה הקנזי ויהושע בן נון כי מלאו אחריי" (לב, יב).

כללו של דבר, כשברקע עומד הצד המהותי בדברי משה הנשמר לסוף הדברים, עשויות להימצא גם דוגמאות הפוכות. בסיפור המרגלים שבו עמדו נציגי שני שבטים נגד הכלל, ה' לקח את השניים בחשבון והכניסם לארץ; כאן, כשיש גם שני שבטים נגד הכלל, אין סיבה שה' לא ינהג באופן דומה וייתחם לשניים בנפרד. לאור זאת (בהנחה שלא הוכח כי כוונתם רעה!), הניסוח 'ושחתם לכל העם הזה' הינו מרחיק לכת!

הצעת בני גד ובני ראובן

דבריהם של בני השבטים הללו שקולים ומדודים; ממוקדים, ויחד עם זאת, מעידים על נחישות:

"ויגשו אליו ויאמרו גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו. ואנחנו נקלץ חשים לפני בני ישראל עד אשר אם הביאנו אל מקומם וישב טפנו בערי המבצר מפני ישיבי הארץ. לא נשוב אל בתינו עד התנחל בני ישראל איש נחלתו. כי לא ננחל אתם מעבר לירדן והלאה כי באה נחלתנו אלינו מעבר הירדן מזרחה" (לב, טז-יט).

הפתיחה היא ב'ויגשו אליו', קודם היה 'ויבואו', ועתה 'ויגשו'. דומה כי מדובר כאן על סוג מסוים של ריחוק; קודם היה ריחוק ניכר, אולי בגין סיבות טכניות-גיאוגרפיות כפי שציינו לעיל, עתה, עדיין יש צורך לגשת. זה עשוי להעיד על ריחוק שיש בו ממידת ההתרחקות העצמית; יש לשער שמבחינה טכנית היו קרובים משום שניהלו קודם דו-שיח, אך היו צריכים לגשת משום שנהגו מנהג ריחוק. אם כן, הכול מצביע על הירקמות גישה חיובית, שונה מאוד מהדגם המתלהם ('התקהלות') שאפיין מצבים קודמים של תלונה, ראש וראשון סיפור המרגלים שהובא בדברי משה. לא רק המהות שונה מסיפור המרגלים, גם הסגנון!

אשר לתוכן הדברים, בהיתפסם לצד הטכני הם פועלים נכונה מבחינה רטורית, מה שמאפשר המשך דיון; מוצעת כאן הצעה מפורטת שבאה לתת מענה לבעיה הטכנית שהעלה משה.¹² כביכול אמרו - 'מה שיעשה עתה לאחר שתינתן רשותך הוא רק תחילתה של התנחלות' - 'גדרות צאן נבנה...!', אך זה יהיה למי שאיננו מיועד להילחם. רצונם לומר, הבנייה השבטית לא תשבש את סדר היום הלאומי! 'נחלץ' - חלוצים, ראשונים, 'חוששים' רומזו למהירות; כלומר, הם יעשו את מה שצריך בצורה האמיתית ביותר. וליתר ביטחון, מחזקים ואומרים - 'לא נשוב', וכפל העניין בא לחיזוק.

נקודה מעניינת בטיעונם היא הדגשת מידת ההקרבה שנחוננו בה - 'וישב טפנו בערי המבצר מפני יושב הארץ'. רוצה לומר, המהלך מסוכן מבחינתם, ולפי זה, האומץ

12 לפי ליכט: "רק עם גמר תוכחתו מסתבר שהפסיק את המבקשים באמצע דיבורם, ושרצונם היה להציע מלכתחילה: 'גדרות צאן...'" (ג, עמ' 130).

שעתידים הם להפגין כפול - הן ב'היחלצם חושים לפני ישראל', והן - וזה לא פחות משמעותי - בהותירם את טפם לבדו בערי המבצר.

נקודה מעניינת מבחינתנו היא האפיין של צורת היישוב בעבר הירדן. יצדק הטוען באומרו שאין זו הנקודה המרכזית, אך יש כאן טענה סמויה חשובה. היישוב מאופיין כך - 'גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו'. כפי שהודגש שוב ושוב, שאלת הנוודות מרחפת כצל לאורך דיוננו. ברור למדי שבתורה מובעת שאיפה לראות את עם ישראל יושב קבע בארצו ולא עוסק בנוודות כמשלח יד מרכזי. הנוודות מאופיינת ברגיל על-ידי גידול מקנה, אך התופעה בכללותה מורכבת, ואין זה מחייב שכל מגדל צאן יהיה נווד מלא! כאן מדובר בבניית ערים. אולי מבחינת הריאליה זה פשוט, שכן עבר הירדן הנידון ('ארץ הגלעד') איננו המדבר הגדול, ויש בו מאפיינים מסוימים של ארץ נושבת, אך אנו בוחנים כאן גם את סמליות הדברים, ואם קיימת ציפייה שהעם יגיע לנחלתו, הרי במידה מסוימת ציפייה זו נענית. כאן אין חזרה מלאה לנוודות, אלא מעין פתרון ביניים, וגם בכך יש כדי להמתיק מעט את המרירות הכרוכה בהיפרדות מסוימת מארץ כנען - הארץ הנושבת,¹³ במובנה הגיאוגרפי המצומצם.

תגובת משה והתנאים שהעמיד

תגובת משה מסתמכת על דבריהם, מבהירה אותם ומעגנת אותם בניסוח מחייב באמצעות תנאי כפול:

"...אם תעשון את הדבר הזה אם תחלצו לפני ה' למלחמה. ועבר לכם כל חלוץ את הירדן לפני ה' עד הורישו את איביו מפניו. ונכבשה הארץ לפני ה' ואחר תשבו והייתם נקים מה' ומישראל והיתה הארץ הזאת לכם לאחזה לפני ה'. ואם לא תעשון כן הנה חטאתם לה' ודעו חטאתכם אשר תמצא אתכם. בנו לכם ערים לטפכם וגדרת לצאנכם והיצא מפיהם תעשו" (לב, כ-כה).

האופי המשפטי המדוקדק של התנאי המתבטא בפירוט מרבי של המצבים הצפויים, והאופי הכפול (לחייב - 'אם תעשון...אם תחלצו...'), ולשילה - 'ואם לא תעשון כן...!', מונע מצבים של עמימות והסתמכות עתידית על רצון טוב או התנדבות. בחיים הלאומיים, מתבקשים מצבים שכאלו של הגדרות משפטיות. ויחד עם זאת, דווקא משום כך, הניסיון לחשק לתנאי המוגדר, מניח אי-אמון מסוים, או חשש שמא יתפתו שלא לקיים את המובטח בתואנה זו או אחרת, וזהו חשש העולה באופן חזק בתחילת ספר יהושע.¹⁴ על רקע זה המניח חשש מובנה, חשוב מאוד לציין את מה שחסר בכל

13 הצירוף 'ארץ כנען - ארץ נושבת' יסודו בתורה בספר שמות: "ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד באם אל ארץ נושבת את המן אכלו עד באם אל קצה ארץ כנען" (שמות טז, לה).

14 בפרק א, והדברים מובלטים במיוחד מתוך ההשוואה לדברי יהושע לשוטרים, שקדמו לדבריו לשנים וחצי השבטים. ההתרשמות מן הסגנון היא שיהושע דיבר אל השוטרים 'צבאית' בסגנון שתכליתו הובלה לציות וליעילות, בעוד שלשבטי עבר הירדן בלשון ארוכה ומפורטת (תן דעתך לתחביר!), המשקפת מן הסתם רצון לחזק נשכחות מבלי להעלות במפורש את החשש מסירוב.

הפרשה, והוא פנייה ישירה לה' בשאלה או בבירור. ה' מצדו גם לא מתערב, ומניח להסכם הנרקם ליטול חלק בזירה האנושית. מבחינה זו יש הבדל בין הנאמר כאן לבין אירועים שונים בספר שבהם נולד מצב של אי-בהירות הכרוכה בצורך להשיב תשובה, ובהם ה' נשאל או שמתערב מיוזמתו.¹⁵ הדברים מתבקשים כאן במיוחד לאור השוואתו של משה את בקשת בני גד ובני ראובן לאירועי פרשת ה'מרגלים' שבהם ה' התערב בגזרו עונש חמור, ומידת האחריות מחייבת לבדוק האם גם הפעם יחסו של ה' למתרחש יהיה כה שלילי. ניתן כמובן לראות באזכורים המרובים של ה' בנוסח התנאי נוכחות עקיפה המשפיעה על רצינות ההתייחסות לתנאי, אך דווקא משום כך קשה להשתחרר מהרצון לדעת את חוות דעתו המפורשת של ה' בסוגייה שמקופלים בה עניינים מהותיים כמו סוגיית מעמדו של עבר הירדן בגבולות הארץ, ושאלת יכולתו של ציבור לפרוש מהנחלה המוגדרת של ארץ כנען. להלן ייאמר דבר מה בנושא זה, ובשלב זה נציין כי נכון כמדומה להסביר זאת במהלך הכולל של ספרנו המציג סוגיות חדשות הקשורות במצבים חדשים העולים לבקרים. כשמתחדשים עניינים אלו ומשה איננו יודע את אשר עליו לעשות, מתרגשת ובאה פנייה אל ה', או שמושמע דבר ה', אך כאן הניסוח ההגייוני של טיעונם המהול ברצון טוב אמיתי, לא עורר צורך מיוחד בפנייה אל ה' (כמובן, כל זאת בהנחה שבעצם הישיבה בעבר הירדן לא טמון קושי דתי מיוחד!), ומבחינת השיקולים הכלליים של ספרנו למדנו כי התהליכים של התקדמות והתפתחות יכולים להישען גם על הפעילות האנושית לבדה.

תגובת בני גד וראובן והציווי לישראל

תגובתם של בני גד וראובן משקפת הסכמה מלאה:

"ויאמר בני גד ובני ראובן אל משה לאמר **עבדיך** יעשו כאשר **אָדַנִי מצוה**. טפנו נשינו מקננו וכל בהמתנו יהיו שם בערי הגלעד. **ועבדיך** יעברו כל חלוץ צבא לפני ה' למלחמה כאשר **אָדַנִי דָּבַר**" (לב, כה-כז).

אך לא רק הסכמה יש כאן, יש דבר מה מעבר לכך! נאומם זה בנוי באופן שמציין הכנעה - פתח ב'עבדיך...אדוני מצוה', וסיים ב'כאשר אדוני דובר'. גם לשון 'ויאמר' ביחיד הפותחת - עם היותה ידועה בספרנו - יחידה בדיון זה, ועשויה לשקף הסכמה פה אחד.¹⁶ ובכל זאת, עניינם לא הגיע לכלל מיצוי, שכן אין מדובר רק בהסכם עם משה, וכהפגנת רצינות ומחויבות מתבקש לשתף את העם. עתה משה פונה לעם:

"ויצו להם משה את אלעזר הכהן ואת יהושע בן נון ואת ראשי המטות לבני ישראל" (לב, כח).

הפעם הדברים לובשים אופי פורמלי, מעין התחייבות, אך לא בהסכם פרטי עם משה, אלא בנוכחות הגופים המופקדים על ההנחלה. יהושע, שאיננו ממלא במלחמת

15 הדוגמאות הבולטות בספרנו: פסח שני ובנות צלפחד. בחיבורנו הזכרנו אותן במקומות המתאימים. 16 דעת מקרא, עמ' שפז, הערה 27.

מדין כל תפקיד, מובא כאן מתוך הכרה בתפקידו העתידי. הנוסח של הדברים מוצג בפרוטרוט:

"ויאמר משה אֲלֵהֶם אם יעברו בני גד ובני ראובן אֲתֶכֶם את הירדן כל חלוץ למלחמה לפני ה' ונכבשה הארץ לפניכם ונתתם להם את ארץ הגלעד לאחֲזָה. ואם לא יעברו חלוצים אתכם ונאחזו בתככם בארץ כנען" (לב, כט-ל). הניסוח כאן קצת שונה, בקטע ה'חיובי' בדברי משה לא מודגש רק המעבר - 'חלוצים', אלא מתגנב בדל של תנאי נוסף - '...ונכבשה הארץ לפניכם ונתתם להם את ארץ הגלעד...'. רמיזה לפנינו כי הדברים אינם תלויים רק במסירותם לעניין, אלא גם בהצלחת המהלך כולו. והנה, בדברי התגובה שלהם הם חוזרים - וזה מובן - על הידוע, אך יש גם מן החידוש:

"ויענו בני גד ובני ראובן לאמר את אשר דבר ה' אל עבדיו כן נעשה. נחנו נעבר חלוצים..." (לב, לא-לב).

'דבר ה' אל עבדיו' מניין? האם יש רמז בפרשה זו לדבר ה' ידועים מקומות שדבר ה' נתפס כמעניק גושפנקה לקביעה אנושית גם אם לא נאמר במפורש בספר.¹⁷ אך כאן יש לדעתנו מקום להסבר שונה. הדברים קשורים להתניה של משה שיצליחו בכיבוש - 'ונכבשה הארץ לפניכם'. דבר כזה יכול להיאמר רק בהבנה של 'ימים יגידו', היינו, מימוש התנאי המלא ייעשה בעתיד, והעמידה בו תלויה בכלל וברצון ה'. הם הבינו שבאופן זה הוכנס ה' למערכת. כאן דבר ה' פועל, לא כהוראה ישירה, אלא כגילוי בהתממשותו ההיסטורית.

התנחלות בני גד וראובן ופרשת חצי שבט המנשה

עתה נפתחה הדרך להנחלת השטח לשבטים הנידונים:

"ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיחן מלך האמורי ואת ממלכת עוג מלך הבשן הארץ לעריה בגבול ערי הארץ סביב" (לב, לג).

'חצי המנשה' נוסף כאן ללא הסבר כלשהו באשר לנסיבות ולסיבות הוספתו. הרמז היחידי הטמון כאן הוא גיאוגרפי; רוצה לומר, מדובר על 'הארץ ועריה', בהכללה, כל ממלכות סיחון ועוג, ומכיוון שברור שגד וראובן הגבילו עצמם לגלעד התבקש 'מועמד' לחלקו הצפוני של השטח, וכאן 'הוכנס לתמונה' חצי המנשה. להלן יוסיף הכתוב ויראה כי פרשת התנחלות בני מנשה מורכבת יותר ויש לה שלוחות והסתעפויות, אך בשלב זה נוכל לומר כי מוצגת כאן תמונה משולבת - שבטים מבקשים נחלה, ובצד זה, נחלה הניתנת מבלי לבקש. למעשה השתקפותם של תהליכים שכאלו המעידים על מורכבותה של ההתנחלות כתופעה ידועה גם בספר יהושע.¹⁸

17 למשל, בספר יהושע בסוגיית החרם ביריחו וגורלה של יריחו. ברור שהדברים חשובים ביותר ומשמעותיים ביותר, ותוצאת הזלזול בהם מוות, אך מבחינת סגנונם מצטייר כי יהושע העלה אותם מדעתו, והי' הוא המאשר והמגבה.

18 ראו מה שכתבתי: "רוזנסון, עיונים בספר יהושע - הבעה היסטורית ומשמעות דתית, ירושלים תשנ"ה.

מדוע נבחר חצי המנשה דווקא? ברי שאין לכך תשובה מפורשת. אפשר שיש כאן גם הסכמה לדגם התנחלות לאומי מסוים, כשמהלכים ראשוניים כמו המהלך הזה עשויים להתאים להתרחשויות בהתנחלות שבהמשך. אשר על כן, אנו יכולים להיעזר במידע שאוב מן המשך. מי שרואה לנגד עיניו את מפת השבטים הסופית - יעיל פניו זו לא הייתה לנגד העיניים בספר במדבר - יכול לחשוב על נחלת שבט מתחברת היוצרת מעין בריח, המחבר, לא רק אותו עם מחציתו השנייה, שלו, אלא בעקבות הרצף השבטי, גם את ארץ כנען שממערב לירדן עם הארץ המזרחית העומדת עתה להתנחלות. אם כן, הגיאוגרפיה השבטית הכוללת - וכאמור, בשלב זה היא איננה ידועה! - היא שתאפשר לקשר את שני עברי הירדן בעזרת נחלתו של שבט אחד.

אחר כך מתוארות הערים הנבנות:

"ויבנו בני גד את דיבן... ערי מבצר וגדרת צאן. ובני ראובן בנו את חשבון... ואת בעל מעון מוסבת שם ואת שבמה ויקראו בשמות הערים אשר בנו" (לב, לד-לח).

מתן שמות לערים הנכבשות הינו עניין מיוחד להתנחלות של ספר במדבר. בספר יהושע אין פעולה של הענקת-שינוי שמות לערים, ובספר שופטים דוגמאות ספורות (לזו - בית אל, חרמה¹⁹). אפשר שהדגם הזה מוצג בספר דברי הימים, שבו יש הבנה שמקומות נוצרים עם ההתנחלות, וקשורים באדם המכונה 'אבי העיר'.²⁰ שאלת השמות תידון בהרחבה להלן.

דגם נוסף הקשור במידת מה להתנחלות של השבטים בספרי יהושע ושופטים, עולה מעלילות משפחות מנשה:

"ויילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדו ויורשו את האמרי אשר בה. ויתן משה את הגלעד למכיר בן מנשה וישב בה. ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חותיהם ויקרא אתהן חות יאיר. ונבח הלך וילכד את קנת ואת בנתיה ויקרא לה נבח בשמו" (לב, לט-מא).

מדובר כאן כמדומה בתהליך מורכב. יש כאן מהלך מקומי של כיבוש שטח המיועד לשבט או למשפחה, בצד כיבוש לאומי גדול המתחולל בהשראת מנהיגות לאומית, כשהנחלה ניתנת לשבטים ולא למשפחות. זכר לדגם הזה עולה מתוך סיפור כיבושי כלב ועותניאל בספרי יהושע ושופטים, ויש מן העניין לציין כי בשני השבטים הגדולים, שלפי ספר יהושע הציגו התנחלות עצמאית,²¹ מצאנו גם צורות התנחלות משפחתיות.

19 בספר שופטים חלק מן הדוגמאות הן חזרות על מה שסופר בספרים קודמים. בספר יהושע שמות אחדים באו לעולם כצורך הזיכרון - גלגל, גבעת הערלות, אך אין כאן שינוי שמות של ערים.

20 למשל: "ובני כלב... הוא אבי זיף... אבי חברון" (דברי הימים-א ב, מב).

21 ביהושע פרקים יד ו-טז מסופר על התנחלותם של בני יהודה ובני יוסף. שני הסיפורים קשורים ליהושע, השבטים המתנחלים שוטחים בפניו בעיה והוא מאשר ומציע, אך בעיקרה זוהי התנחלות עצמאית, ללא סיועו הפעיל.

ויש בדברים כדי ללמד כיצד רואה המקרא את ההתנחלות על רמותיה השונות - הלאומית הכוללת והשבטית שיש בה התפתחויות משפחתיות.

לאור זאת, מתבקשת הערה לגבי סדר הדברים, שממנה נזרזת שאלת 'הביצה והתרנגולת' ושאלת 'מוקדם ומאוחר' בהתנחלות. סיפור התנחלות בני מכיר בן מנשה מובא מיד אחרי פרשתנו, והוא מתקשר אליה באופן הרגיל - חיבור על-ידי פועל בעבר רציף (פותח בו"ו ההיפוך):

"ויילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדו ויורשו את האמרי אשר בה... ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חותיהם..." (לב, לט-מב).

סדר הדברים הכתובים הוא אפוא חד-משמעי, וממנו עשוי להיגזר סדר המאורעות - בקשת בני גד ובני ראובן, צירוף חצי המנשה ופעולת משפחות מנשה. סדר זה ינמק את צירוף חצי המנשה בהיותו בריח גיאוגרפי כדאמרו. אך בידוענו כי סדר זמנים לאירועים בכללותם - איין, ובהכרת הסיבוך הגדול של ההתנחלות ומורכבות נסיבותיה ההיסטוריות, אין להוציא מכלל אפשרות שימוש ב'אין מוקדם ואין מאוחר בהתנחלות'. אולי מתוך נקודת מוצא של התיישבות בערי האמורי, נפתחה פעולת בני מנשה, ורק אחר כך זכתה לגיבוי לאומי של משה. הנושא סבוך וזוהי דיון בשאלת מהותה של ההתנחלות וזיקתה להיסטוריה,²² מכל מקום, כאן הסדר הוא זה של ספרי יהושע ושופטים - קודם הכרזה לאומית ואחר כך ביצוע שבטי. זהו סדר אידיאולוגי המעלה על נס את אחדות העם ופעולת מנהיגו, ובנידון הזה יתירה האידיאולוגיה על ההיסטוריה!

מוסבות שם

נחזור לעניין שמות הערים. ניתן להבין את השם 'שבימוסבות שם' המתאר את ערי ראובן כמציין חומה, ולפי זה, 'מוסבות שם', היינו, מוקפות חומה.²³ הביטוי המיוחד מופיע ברשימת הערים שניבנו ויושבו במזרח הירדן לאחר פרשת 'תנאי בני גד ובני ראובן':

"ויבנו בני גד את דיבן ואת עטרת ואת ערער. ואת עטרת שופן ואת יעזר ונגבקה. ואת בית הרן ערי מבצר וגדרת צאן. ובני ראובן בנו את חשבון ואת אֶלְעֵלָא ואת קריתים. ואת נבו ואת בעל מעון מוסבת שם ואת שבמה ויקראו בשמות את שמות הערים אשר בנו" (לב, לד-לח).

הצורך בפירוש נוסף לפירוש הקלאסי המדבר על 'מוסבות שם' במובן של החלפת שמות (להלן), עולה מהבנת המצב המיוחד שבו נמצאו בני ראובן, והייתור הגלום

22 נעתי בכך בחיבורי: 'רוזנסון, עיונים בספר יהושע - הבעה היסטורית ומשמעות דתית, ירושלים תשנ"ה.

23 צ' בצר, 'מוסבת שם' (במ' לב לח), דף שבועי - אוניברסיטת בר אילן, 141, פרשת מטות-מסעי, תשנ"ו.

ב'מוסבות שם', במשמעות הרגילה;²⁴ יש לו אסמכתות שונות וניתן להעמיד לו רקע תיאורטי.²⁵ פרשנות 'מוסבות שם' כערים ששמן הוסב-שונה מבוססת היטב ונפוצה ביותר,²⁶ ואין אנו באים להמירה במדויקת הימנה, אלא לעמוד על המשמעות והתחכום של כפל הפירושים שעשוי להיות אחד, ובעל השלכותיו הפרשניות הרחבות. יתרון חשוב של פרשנות 'מוסבות שם' במובן של מוקפות חומה קשור לצד של לכידות תמטית; משום שאם נפרש כך את 'מוסבות שם', נקבל הקבלה מלאה בין תיאור בניית הערים של בני גד ושל בני ראובן: **ויבנו בני גד את... ערי מבצר וגדרות צאן**. ובני ראובן **בנו את... מוסבות שם**! ובניסוח מצומצם, עומדות כאן במעין תקבולת משלימה 'ערי מבצר' (וגדרות צאן) לעומת 'מוסבות שם'. לפי זה, בסופו של דבר נהגו גם בני גד וגם בני ראובן באותו אופן; אלו גם אלו ביצרו כדבעי את מקום מושב נשיהם וטפם, ומתברר כי עניין הביצור חדור כחוט השני הן בדין ודברים של בני גד ובני ראובן - שניהם! - עם משה, והן בביצוע, ומהווה מעין בריח בקטע. הנה, הם - שני השבטים! - מודיעים על רצון לבנות 'ערי מבצר':

"...גדרת צאן **נבנה** למקננו פה **וערים** לטפנו...וישב טפנו **בערי המבצר** מפני לשבי הארץ" (לב, טז-יז),

ומשה מורה להם - לשני השבטים! - לעשות כן:
"בנו לכם ערים לטפכם וגדרת לצאנכם.." (לב, כד).

וכך היה לגבי שניהם:

"ויבנו בני גד את דיבן ואת עטרת ואת עקר. ואת עטרת שופן ואת יעזר ויגבקה. ואת בית הרן ערי מבצר וגדרת צאן. ובני ראובן בנו את חשבון ואת אֶלְעֵלָא ואת קריתים. ואת נבו ואת בעל מעון מוסבת שם ואת שבמה ויקראו בשמות את שמות הערים אשר בנו" (לב, לד-לח).

אם כן, 'מוסבות שם' במובן של ערים מבוצרות לבני ראובן, מחזק את הלכידות ואת ההגיון הפנימי בפרשה המדברת באופן עקבי על הושבה בערים, ובפשטות, מובן שזה לצורך הגנה בחבלי הספר של נחלות בני גד וראובן. על רקע זה עולה ביתר שאת שאלת שינוי המונח. מה פשרו? מדוע עבר הכתוב מ'ערי מבצר' הפשוט ל'מוסבות שם'?

24 לשיטתו, אם 'מוסבות שם' מתייחס רק להחלפת השם, יש לשאול: "מדוע לא דאגו בני ראובן לכך ששנותיהם תשבנה בערים בצורות ומוגנות?...האין די במה שציינו הכתוב ויקראו בשמות את שמות הערים אשר בנו? עוד הוסיף 'מוסבות שם'!" (לעיל הערה 23).

25 בצר היציג שם כמה מן התרגומים הארמיים המבינים 'מוסבות שם' כמוקפות חומה, וציינו מקומות במקרא שבהם 'שם' עשוי להתפרש כחומה. מעניין במיוחד הסברו לקשר הלשוני שבין שם במובן הפשוט לשם 'שם' עשוי להתפרש כחומה: "אפשר שבלשון המקרא עברה המילה 'שם' תהליך של מטונימיה. המילה 'שם' סימנה לא רק name, אלא גם את האובייקט שבו חקוק השם (החומה, המגדל, הדי)".

26 לצורך הדוגמה בלבד, בין החדשים: יי מילגרם, אנציקלופדיה עולם התנ"ך לבמדבר, (עורך: מי וינפלד), ירושלים ורמת גן תשמ"י, עמ' 190; ליכט, ג, עמ' 145-146.

המליצי? בפשטות, אפשר שיש כאן מדרכי הגיוון שכמותו נמצא בדרך כלל בתקבולות השירה המקראית, ואין זה נדיר לפגשם גם בפרוזה.²⁷ יחד עם זאת, 'שם' בהוראת חומה ודאי שאינו מונח שגרתי ונפוץ;²⁸ אין זו הוראה פשוטה וטכנית, אלא הוראה הקשורה בעיקר לזיכרון.²⁹ מדוע אפוא צריך דווקא כאן להדגיש הוראה שכזו במובנה הטכני, ומדוע דווקא לגבי בני ראובן? לדעתנו, ההצדקה לשימוש בו עשויה להיזקף לאופיו המשולב של שם - 'שם' במובן 'חומה' מחזק את הקשר למוטיב הבנייה וההיאחזות בקרקע, ו'שם' במובן name קושר אותנו לשמות הבאים בהמשך. להלן נעמוד על משחקי הלשון הכרוכים בכך, ונבחן מדוע יש צורך לציין גם ששינו את השם.

בהנחה שאין פירוש מבטל את חברו, ו'מוסבות שם' כולל גם שינוי ממשי של שמות, ראוי להעיר בדבר הקשר לשמות גיאוגרפיים בפרשה. תופעת שינוי שם עיר בעקבות כיבושה ידועה היטב במקרא, בין שמסיבות דתיות,³⁰ ובין שלצורך הנצחת אישים.³¹ ולצורך העניין נדגיש כי עניין שכזה מצוי בשולי הפרשה הנידונה עצמה:

"ויאיר בן מנשה הלך וילכד את... ונבח הלך וילכד את קנת ואת בנתיה ויקרא לה נבח בשמו" (לב, מא-מב).

יש בפרט זה הממוקם כה קרוב לענייננו כדי להקרין גם על הבנת הפרשה דידן, ועל כן, על רקע הסמיכות הזו, נדגיש כי אין זה המקרה שלפנינו! התפיסה המובעת בפרשת בני גד ובני ראובן היא כמדומה של קריאת שמות ענייניים, ולא שמות המנציחים כיבוש - ויקראו בשמות את שמות הערים אשר בנו! הדגש מושם על בנייה, ולא על כיבוש צבאי! ובפשטות דומה שבמקומו בקטע, מצב זה מתייחס גם לראובן וגם לגד.

27 אם כי בעיקר בפסוקים שיש בהם ניסיון לשרטט חניגיות או אווירה מיוחדת, למשל: "...עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (בראשית ג, ט).

28 בקונקורדנציה החדשה של אבן שושן מנויות מאות היקרויות של 'שם' בהטיות השונות (חלקן מקבילות) מתוכן 11 (!) משמעותן זיכרון ואות, ורק בחלקן יש מקום להבין שזה קשור למבנה או חומה. המשמעות של אתר הנצחה, אנדרטה וכד' מופיעה גם אצל צ' רדי וחי' רבין המילון החדש לתנ"ך, עמ' 600; שטיינברג, מילון התנ"ך (משפט האורים), עמ' 851; מילון B.D.B. עמ' 1028. אם כן, יש משמעות של אתר זיכרון, אך אין במילוני המקרא הוראה ישירה של חומה.

29 בבראשית בפרשת המגדל, למעלה. דוד "ויעש דוד שם בָּשָׁבו מהכותו את ארם בגיא מלח..." (שמואל-ב ה, ג). ישעיהו: "ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם..." (ישעיהו נו, ה). יד ושם בתקבולת רגילה לבית וחומה! שם קשור כאן לחומה. לדעתנו השימוש בחומה לצורך זיכרון עולה גם במקרה של הוקעת גוויית שאול בבית שאן. אומנם שם קיימת מן הסתם ההנחה כי הגופות לא יישארו על החומות לנצח, אך ניתן להבין שהשימוש בחומה איננו בגדר השפלה גרידא; מדובר בטקס, והחומה משמשת מצע לזיכרון לאומי שאמור להישאר חקוק בליבות הצופים.

30 "ויקרא שם המקום ההוא בית אל ואולם לזו שם העיר לראשונה" (בראשית כח, ט).

31 "וישב דוד במצודה ויקרא לה עיר דוד" (שמואל ב ה, ט). במשמעות קצת שונה: "ועתה אסף את יתר העם וחנה על העיר ולכדה פן אלכד אני את העיר ונקרא שמי עליה" (שמואל ב יב, כח). דוגמה הפוכה שמשליכה על הנאמר כאן: "...ויבן את ההר ויקרא את שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון" (מלכים א טז, כד). המצב המובע כאן איננו כיבוש במלחמה!

כזכור, יש כאן דגש חזק על בנייה. נחזור על הטעמת הבנייה המודגשת בפסוקים. הם מודיעים על רצון לבנות:

"...גדרת צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו..." (לב, טז-יז),

ומשה מורה להם לעשות כן:

"בנו לכם ערים לטפכם וגדרת לצאנכם..." (לב, כד).

אם מדובר על בנייה, שייך לדבר על 'מוסבות שם' במשמעות של ערי מבצר שניבנו. יחד עם זאת, ההגיון הפנימי של ספר במדבר מניח את דבר קיומן של ערים קיימות במזרח הירדן, שלא היה מקום לבנותן, מן הטעם הפשוט שאין כל עדות שחרבו! לא נאמר כי השבטים הללו חריבו משהו, ולגבי כלל העם, מלכתחילה נאמר:

"ויקה ישראל את כל הערים האלה וישב ישראל בכל ערי האמרי בחשבון ובכל בנותיה" (כא, כה).

כלומר, בהנחת רצף סיפורי והגיון מנחה בעלילת הספר, מתברר כי היו ערים שלא נהרסו, ובהן נכללת - ליתר דיוק פותחת - חשבון. חשבון גם פותחת את רשימת ערי ראובן שנבנו. מה היה בפועל? מה ניבנה מלכתחילה והוקף חומה, ומה נותר על כנו ורק שמו שונה? דומה שאין טעם לחפש כאן את העובדות היהיסטוריות' כהווייתן; מקופל כאן פירוש כפול במובן העמוק. יש צורך מהותי בבניית חומה, כהמשך לבנייה של עיר, על כל המשמעות הסמלית האצורה ב'בנייה' זו, ויש צורך בשינוי שם, וגם לזו משמעות סמלית נכבדה. הנה כי כן, שינוי השם איננו סתמי ואיננו עומד כאן כעניין בפני עצמו. השימוש ב'מוסבות שם' מדגיש את השם החדש, ובאופן כללי, יש כאן הצטרפות לנושא הקודם והדגשה של החדש. ועדיין נותר הצורך לבחון את הסיבה לאותו שינוי שם, ובמיוחד לעמוד על הסמליות הגלומה בפרשה זו ובביטויי השמות שבה.

טרם נבוא לעסוק בשאלה המהותית אודות פשר כפל המשמעות של 'מוסבות שם' וסמליותו, נלבן בעיה מסוימת הקשורה במבנה הפסוק הכולל את הביטוי - '...ואת נבו ואת בעל מעון מוסבות שם ואת שבמה ויקראו בשמות את שמות הערים אשר בנו'. הבעיה העומדת כאן על הפרק היא הפרדת 'שבמה' מיתר הערים על ידי הביטוי 'מוסבות שם'. 'מוסבות שם' החוצץ בין רשימת הערים לבין 'שבמה', יוצר בעיה של ממש,³² ולדעתנו, משחק הלשון הוא שקובע. שאלת מעמדם של משחקי מצלול ראויה לדיון רחב ממה שמוצע כאן, ואנו סבורים כי יש להם משמעות פרשנית אם כי לא תמיד קל לחושפה.³³

תן דעתך להדגשות השייך המ"ם והבי"ת:

"...מוסבת שם ואת שבמה ויקראו בשמות את שמות הערים אשר בנו" (לב, לח).

בצורת ההבעה הזו 'שבמה' הופכת מפריט ברשימה גיאוגרפית לחולייה במרקם מילולי המדגיש בצליל את העיצורים שהוזכרו, ואף אם ניתן היה להשיג אפקט שאינו רחוק מכך אם הייתה 'שבמה' מסיימת את רשימת הערים, דומה שבעמדה בנפה אחרי 'מוסבות שם' מובלטת העדפת הכתוב למשחק הלשון; ויש בכך לחזק את מעמדו כרכיב סגנוני חשוב בדרך הכתיבה של פרשתנו, שעניינה הבלטת השמות באמצעות הבלטת עיצורים מתאימים. לא זו אף זו, צורת הכתיבה הזו המעתיקה את שבמה למקומה הנוכחי, סומכת את בעל מעון ל'מוסבות שם', ומחזקת בכך את פרשנות החלפת השמות בעטייה של מחיית עבודה זרה, כפי שנראה להלן.

לסיכום, ידועה הפרשנות של 'מוסבות שם' כפעולה הנובעת מן הצורך להחליף שמות אליליים. ברשימת הערים 'מוסבות שם' קרוב לבעל מעון, והסמיכות ל'בעל' מסבירה באופן ישיר את פשר שינוי השם האלילי. כאמור, עצם שינוי השם הגיאוגרפי ידוע במקרא, אך לתופעה זו של שינוי שמות אליליים לשמות ניטרליים אין הרבה סימוכין בספר במדבר בפרט ובמקרא בכלל, ואין עדות מפורשת שאכן נהגו כך. לעומת זאת, יש הנחיות דוגמת: "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא" (דברים יב, ג); זה בא לאחר "ונתצתם את מזבחותם..." (שם), וברי ש'איבוד השם' בא כמעין תוספת על מחיית היסוד הממשי של הפולחן האלילי המתבטא בשטח.³⁴ במובן זה, יש כאן מנגנון הפוך ל'מוסבות שם': ב'דברים' - הרס פיסיו ושינוי שם לרעה, ב'במדבר' - בנייה פיסית ושינוי שם לטובה.

דומה אפוא כי הפירוש הכפול - שם כחומה ושם ככינוי - עשוי להעניק עוצמה לשני מרכיביו. ההסבר לכל מה שקורה לשם בשני מובניו יכול להשתלב עם השקפה בדבר הערכים הרצויים לעת המדוברת במצב של חידוש והתנחלות, ויש להבינו על רק המערכת כולה.

מגדל וראשו בשמים - משחקי לשון משווים

לעניין הנידון כאן יש טעם לרקום קשר בין '...מוסבות שם...הערים אשר בנו' לפסוק מפורסם בספר בראשית המזכיר 'שם' ו'עיר', בתשומת לב לפוטנציאל למשחקי הלשון הגלום בו:

"...הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני כל

הארץ" (בראשית יא, ד).

34 חז"ל תיארו סיטואציה של שינוי-איבוד שם: "...הא כיצד היו קורין אותה בית גליא קורין אותה בית כריא, עין-כל עין קוץ" (בבלי, עבודה זרה מו ע"א). ואף שיש כאן יסוד של משחקי מצלול האופייניים ליצירתיות המדרשית, היו מפרשני הפשט שהלכו בדרך זו (א' מירסקי, דעת מקרא לדברים, עמ' קפב).

32 עד כדי כך שליכט ציין: "וחוששני שמהו נשתבש כאן" (ליכט, ג, עמ' 146, הערה 4).

33 "...ואילו התני"ך משתמש בלשון דו-ערכית, סימולית וקולית-אנלוגית. ברובו שקול התני"ך למה שמכונה כיום ספרות יפה, שרב בה השימוש בלשון דו-ערכית..." (י' שימרון, כיצד נתהוותה השפה וכיצד העברית, תל אביב 2000, עמ' 36).

ועוד נוסף כי פסוק זה עצמו עשוי להתקשר לפסוק המזכיר ערים, גובה ושמיים: "ערים גדלת ובצורת בשמים" (דברים א, כח); כלומר, נרמז כאן כי גם העיר הבצורה עשויה לתפקד כמעין מגדל שראשו בשמיים. מה טיב הקשר העשוי להירקם בין הפסוק בבראשית לערי מבצר' ול'מוסבות שם' במקרה שלנו? גם אם אין לאל ידינו להצביע במקרה זה על 'סיפורי בבואה'³⁵ מלאים, ההשוואה בין שתי הפרשות חורגת לדעתנו מכלל שימוש במליצות דומות גרידא, ויש בה עניין ומשקל פרשני. יש כאן יסוד דומה של בניית עיר, וההשוואה מתחזקת בכוח משחקי הלשון. בפסוק בבראשית מדובר בבניית עיר ששיאה הוא המגדל, הקשורה בשם; ובדומה לפסוקנו, ניתן להבין את ה'שם' במשמעות אדריכלית כלשהי. כ'שם' הוא אומנם חשוב לזיכרון, אך יש לו ממשות ומשמעות בשטח. הבדל מסוים נעוץ לכאורה בתכלית השם. בעוד שהשם בסיפור המגדל משקף ככל הנראה יהרהר בסיסית של רצון להגיע השמימה, כאן ניתן לקשרו - לבד ממשמעותו הפשוטה כחומה - לחילופי שם אלילי. כלומר, כאן הבנייה וההתבצרות עוטים נופך חיובי, שכן הפעולה האדריכלית לא נועדה להנצחת תפארתם של עושיה, אלא כדי לבטל זכר לאלילים. מעבר לנאמר כאן, עשוי לצמוח צד אחר של דמיון מה בין שתי הסיטואציות - בבראשית ובמדבר - הקשור בתפוצה ובפיזור. הפסוק בבראשית מגלם כמדומה את החשש הפסיכולוגי של חברה מפיזורה ומהפיכתה לחבר נודים. החשש העמוק מפני נודות קינן בחברות קבועות רבות ב'ארץ הנושבת', שהכירו את הנוודות, ידעו לרקום עמה קשרים, ובה בעת חששו ממנה עד מאוד. יש לשער כי חשש זה העמיק במיוחד בסביבות מסוימות שבהן ניבנו ערים גדולות, והציוויליזציה של חיי הקבע 'הרקיעה שחקים'. דומה כי חשש זה מרווה שורות רבות במקרא, שמכיר אומנם בחשיבות הנוודות, אך מודע גם היטב להיבטיה השליליים ולהשלכות הרוחניות הבעייתיות הספוגות בה.³⁶

כאמור, בני גד וראובן מציגים מאפיינים נוודיים. זה בולט כמובן בחיבת המקנה שהניעתם לבקש נחלה ממזרח לירדן; אך לא זו בלבד, נוודות גוררת נוודות, ויסוד נוודי - סמלי וממשי גם יחד - צפון גם בעצם ההיפרדות מה'נחלה' שרכשו והליכתם עם אחיהם כדי לכבוש את הארץ. ברי כי ההסבר שספר במדבר מציע לכך הוא מחויבותם לאחיהם המגובה בפסיקתו של משה, אך עצם התופעה שנוודים עוזבים את סביבת מגוריהם כדי לסייע במלחמות מעוגנת במציאות החברתית של המזרח הקדום לאורך האלף השני לפני הספירה,³⁷ כך שניתן לראות בכך דגם הנהגה נוודי. ועוד נוסף לכך את גורלם בהמשך. לא כאן המקום לנתח את אופייה ההיסטורי של נוכחות בני ישראל במזרח הירדן, אך ברור שיש בתנ"ך מבט לבני ראובן כאל נוודים

למחצה, אם לא למעלה מכך, כפי שעולה מתיאור חייהם ומלחמותיהם בספר דברי הימים.³⁸ ולדעתנו תיאור היפרדותו של ראובן בפרשת מכירת יוסף, ששיאה: "...וישב ראובן אל הבור" (בראשית לז, ל), טומן בחובו מעין מצב ארכיטיפי של נתק מחברת האם האופייני לנוודים. ואף כי במקרה הנידון כולם עסקו בצאן, מנקודת ראות ספרותית נוודותו של ראובן מודגשת יותר.

הנה כי כן, הבנייה של הערים והשימוש בשם במשמעותם הסמלית, יש בהם משום אמירה סמויה המבטאת את הרצון להשתחרר מהחיבוק הנוודי שאפיין את צורת החיים של ישראל במדבר. כזו היא על כל פנים עמדת התורה בהקשר הנידון, והשאלה עד כמה בוצע דבר זה בפועל, תלויה בנסיבות ההיסטוריות המשתנות של החיים ממזרח לירדן בתחום נוכחותו של שבט ראובן.

שאלת עבר הירדן

כפי שציינו לעיל, הנימוק העיקרי בתגובת משה לבני גד וראובן נשא אופי פסיכולוגי הכרוך בחשש מפני שבירת מסגרות ברגע חשוב בתולדות האומה. אך ברקע עומדת על הפרק שאלת הזכאות של ההתנחלות בעבר הירדן. אשר לעבר הירדן, הרושם המתקבל אינו פשוט. אף שהגבולות המלאים של ארץ כנען מובאים רק בהמשך (יחידה יט), ברור מהפרשה שמלכתחילה זה לא היה היעד, וההתנחלות הייתה צריכה להיות ממוקדת בארץ כנען לבדה; אך משהגיעו לכלל הסכם שפתר את הבעייתיות הפסיכולוגית דלעיל, שאלת מעמדו של עבר הירדן נעלמה כלא הייתה. והדברים מתחזקים במיוחד לאור העובדה שה' לא נשאל ולא פסק בנידון, ואין לנו אלא לפרש זאת כסוג מסוים של הסכמה בדיעבד.

הטענה שנציג להלן מבוססת על תפיסה מסוימת בדבר מעמדו של עבר הירדן בהתנחלות. ננסה לתמצתה בארבע נקודות. 1. זיקה גיאוגרפית ואתנית-לאומית ישירה לארץ כנען. 2. בדומה לארץ כנען, ניתן להצביע על פעולות מטרימות של יצירת חזקה, המתוארות בספר בראשית. 3. בדומה לכיבוש כנען, יש כאן קודם כל כיבוש לאומי. 4. בדומה לארץ כנען, אחר כך בא כיבוש שבטי ומשפחתי. הסך הכול המצטבר הוא ארץ שנרכשת באופן דומה מאוד לארץ כנען, ולכן, ראוייה להיות נחלה, הגם שבדרך כלל בדיעבד.

באופן עקרוני, כפי שנראה בפרשת הגבולות ביחידה הבאה, הירדן שהוא גבולה המזרחי של ארץ כנען מן הכינרת ודרומה, איננו גבול טבעי חזק. ניתן אפוא לראות את הארץ המשתרעת על שתי גדות הירדן כארץ אחידה למדי מבחינה גיאוגרפית. לשון אחר, עבר הירדן המזרחי אינו כה מובדל. זאת ועוד, העם שנגדו נאבקים בעבר הירדן

35 על פי המינוח של יאיר זקוביץ: "זקוביץ, מקראות בארץ המראות, תל אביב 1995.

36 ראו הדין בפרק השני בספרו החדש של איתמר גרינולד העוסק במשמעות הדתית של חיי הכלכלה הקדומים: I. Gruenwald, Ritual and Ritual Theory in Ancient Israel, Leuden 2003, pp 40-93.

37 נ' נאמן, ארץ ישראל בתקופה הכנענית - תקופת הברונזה התיכונה ותקופת הברונזה המאוחרת, בתוך: "אפעל (עורך), ההיסטוריה של ארץ ישראל - התקופות הקדומות, ירושלים 1990, עמ' 159.

38 לא מסופר עליהם הרבה במקרא, אך בדברי הימים: "בני ראובן... ולמזרח ישב עד לבוא מדברה למן הנהר פרת כי מקניהם רבו בארץ גלעד. ובימי שאול עשו מלחמה עם ההגראים ויפלו בידם וישבו באהליהם על כל פני מזרח לגלעד" (דברי הימים-א ה, ט-י), וראה גם בהמשך (שם, יח-יט).

הוא האמורי שנמנה גם בין עמי כנען. ידועים אפיונים של ארץ כנען כ'ארץ האמורי ו...'³⁹ ויש בכך כדי לשמש גורם מקשר לארץ כנען. נוסף לעובדות בסיסיות אלו את הפעולות המטרימיות מעניקות לכיבוש ממד היסטורי כפי שנראה להלן, ואת האופן שבו השטח נכבש המלמד על נוהל נכון של כיבוש המצדיק התנחלות. האפקט המצטבר הוא, כאמור, מה שראוי לכנות - מעמד התנחלותי מסוים לעבר הירדן המזרחי. בשאלת טיבו של הגבול המזרחי וההשלכות השונות העולות מכך נדון ביחידה הבאה, וכאן ניגע בעיקר בנקודה השנייה - אירועי ספר בראשית. בספר בראשית נגלה מספר אירועים שיש בהם כדי לשרת כרמזים מטרימים להתנחלות.⁴⁰ ניתן כמדומה לסווג כך גם את אירועי פרק יד. דוק, מסע אברהם נגד ארבעת המלכים בפרק יד בספר בראשית עשוי להתפרש כמעין פעולה מטרימה המעניקה זכויות חזקה וממד עומק לכיבוש בספר במדבר.⁴¹ באופן כללי, ספר בראשית ממקד את המאבק בסדום ועמורה; הארבעה נגד החמישה - מלכי כנען, שבהם נכללות סדום ועמורה החטאות. בהקשר הזה, ניצחון הארבעה על החמישה ומה שנראה כמעין מלכות בים המלח, מהווה רמז מטרים למהפכת סדום ועמורה.⁴² לסדום ועמורה תפקיד חשוב בספר בראשית, ואך הגיוני הוא שיוקדש מקום לתיאור משבתן. אולם, ברור כי הרקע הגיאוגרפי האמיתי לקרב הוא האזורים שממזרח לירדן, שבהם עוברת דרך בינלאומית חשובה, הלא היא 'דרך המלך' הזכורה מפרשת אדם וישראל (יחידה יב). ניתן אף לראות את המאבק בסדום ועמורה וחברותיהן הממוקמות בכיכר הירדן כסעיף גיאוגרפי צדדי של המהלך הכללי לכיבוש דרך המלך.⁴³ יצוין, המקומות והעמים בפרק יד בספר בראשית נושאים צביון קדום, ולא מדובר שם על האמורי.⁴⁴ אולם, בהכותו את ארבעת המלכים כובשי עבר הירדן המזרחי, הרושם העשוי להתקבל הוא כי אברהם יצר מציאות משפטית ורעיונית מסוימת, המשרתת כצידוק לנוחלי עבר הירדן בספר במדבר.

40 בעיקר בכל הקשור למעמד המקומות העי ובית אל. הנדודים של אברהם (וייעקב) מגיעים עדיהם, והם מצוינים במפורש. באופן כללי יש בציון מהלכי האבות בספר בראשית סימנים של ריאליה. למשל, הכניסה לארץ - באים מצפון ועוברים לארץ באזור היבוק, והנה, בעקבות הכניסה באזור הזה לא התחוללה כניסה בימי יהושע שם, אך יש גם רמזים מסוג אחר, למשל יד המים בפרשת חציית הירדן בספר יהושע (פרק ג) מגיע עד 'אדם העיר', וזה בהחלט קרוב לנקודת המעבר ההיא. התייחסנו לכך במקומות השונים בחיבור זה העוסקים בעבר הירדן.

41 כדוגמה מעניינת ניתן לראות את השקיעה בבארות החימר וזו מעין 'הפיקה' זוטא. ראו על כך מה שכתבתי: 'רוזנסון, ים קדמוני - על ים המלח במקורות היהודיים, אלקנה תשי"ס, עמ' 99-122.

43 המרחק מדרך המלך החוצה את עבר הירדן לאורכו לערי הכיכר איננו גדול. יש גם צירים ברורים המקשרים את גב ההר של מואב ואדום עם אזור דרום ים המלח שבו יש למקם את הערים סדום ועמורה. בפרק יד, ספר בראשית מציב באמצעות ערים הללו את הגבול של ארץ כנען, וכל מה שמתנהל בקרבת ארבעת המלכים כרוך בעבר הירדן המזרחי.

44 רשימת העמים ארוכה, והאמורי נזכר דווקא בחצצון תמר (יד, ז), יש בכך מן העניין משום שהכתוב מכיר את האמורי אך ממקמו רק בחצצון תמר - ככל הנראה בערבה (חצבה?); ולא בעבר הירדן המזרחי.

המשמעות הרעיונית של הניתוח התמציתי הזה כרוכה בשתי נקודות מרכזיות. אחת, קשורה במשמעותו של הגבול המזרחי של ארץ כנען בפרט ושל מושג ה'גבול' בכלל. נעמוד על כך בדיון ביחידה הבאה. השנייה, קשורה במבט המעמיד על הממד ההיסטורי המהותי של ההתנחלות. עקרונית, ובנקודה זו חשובות הדוגמאות מארץ כנען גופא ומעבר הירדן, ההתנחלות מוצגת כתהליך רב-שלבי, שיש לו שורשים בעבר המרוחק מאות שנים לפני אירועי ההווה (של ספר במדבר). במובן זה, 'יודעי ספר במדבר כי תהליכים היסטוריים עשויים להימשך זמן רב, והמודעות לזמן ארוך זה חשובה להבנת תפיסת ההיסטוריה במקרא. השגחת ה' פועלת לאורך זמן רב מאוד, וגם אם נקודות מפתח עשויות להיות בעלות משך קצר, התהליך עצמו ארוך טווח.'⁴⁵

45 דוגמה משלימה לרעיון זה נגלה בספר שופטים; יפתח מודע למשכי הזמן הארוכים שחלפו מאז הכיבוש הישראלי של הגלעד וחבלים שהיו בבעלות מואב ועמון. לזמן החולף יש משמעות בקיבוע הסדרים הפוליטיים ובהענקת להם משמעות דתית.